

КОМПАРАТИВІСТИКА ТА ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.133.1.09

Книга А.О.

НАРАТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ДОСЛІДЖЕННІ РОМАНУ МАРГЕРИТ ЮРСЕНАР "ЗАПИСКИ АДРІАНА"

У статті досліджується наративний аспект роману Маргерит Юрсенар "Записки Адріана", спираючись на концепцію інтертекстуальності та праці з наратології. Окреслено функції назв розділів та епіграфів до них у романі з альтернативною формою нарації. Наголошено на тому, що тип нарації є визначальною рисою інтелектуального роману.

Ми вивчаємо історію людського духу та національної
цивілізації в їх літературних проявах.

Г.Лансон

Одним із варіантів розвитку історичного роману другої половини ХХ ст. стає його перетворення на роман філософський, коли історія стає необхідним ключем до розуміння сучасності та розкриття найскладніших проблем, які постають у процесі самовизначення особистості. Тому саме особистість стає наріжним каменем в історичних романах Маргерит Юрсенар, де постає головного героя визначає mode of existence всього тексту, специфіку його побудови, особливості розгортання сюжету, загалом розширюючи та поглиблюючи межі історичного роману як жанрового різновиду.

Можна сказати, що історичні романи Маргерит Юрсенар не належать до вальтер-скоттівського типу історичної прози, радше їх можна потрактувати як використання традицій історизму в дусі Теофіля Готье. Відмінність такого типу історизму полягає в тому, що інтерес становить насамперед культура, естетична спадщина минулого, а не глобальні історичні процеси та катаклізми. Засобом осягнення минулого стає не тверезий соціально-історичний аналіз Вальтера Скотта, а емоційно-синтетичне осягнення чужої куль-

тури [7, 214]. Як наслідок, відбувається суб'єктивно-синтетичне відтворення історичної епохи, причому епоха показується "зсередини" - через долю героя, який належить епосі та може розглядатися як її найяскравіше втілення. Причому герой у такому випадку постає прямою проекцією особистості автора, тому відбувається взаємопроникнення різних культур і світоглядів.

Саме таким романом, що постав на межі двох культур, можна вважати "Спогади Адріана", основу якого складають довоєнні нотатки письменниці, доповнені та розширені наприкінці 40-х років. Роман побачив світ у 1951 р. в Парижі. Прикметно, що, отримавши скриню з речами, серед яких були й нотатки, що пізніше переросли в роман, письменниця спочатку не впізнала власний почерк на аркуші, що містив настанови Адріана Марку Аврелію [6, 13]. Хтозна, чи не було це поштовхом до того, щоб вибрати саме таку форму оповіді - стилізацію сповіді Адріана, адресованої Марку Аврелію.

Невипадковим є і звернення саме до періоду античності, адже для Маргерит Юрсенар

античність символізує "полудень людства", епоху гармонії людини з довкіллям. Наступні епохи ввижаються їй пануванням п'їтьми, вседозволеності, трансгресії великих законів природи та суспільства.

Знаменним є і вибір героя, на якого покладено функції розповідача. Імператор Адріан постає не тільки як могутній римський державець, але насамперед як освічений монарх - філософ, учений, навіть поет, покровитель мистецтв, захисник релігійного синкретизму, відкритий для впливу неєвропейських язичницьких релігійних світів. Імператор Адріан, який живе на межі епох, коли язичництво ще не остаточно здало свої позиції, а християнство ще не повністю завоювало світ, постає в романі як предтеча нового людства. Він відчуває загибель античних богів, завершення еволюції міфів.

Обираючи форму оповіді від першої особи, стилізуючи роман під історичний документ, письменниця поглиблює, "перенапружує" традиційну форму історичного роману. Поряд із достеменними історичними реаліями, що використовуються в романі, Маргерит Юрсенар створює нібито справжній, але насправді фіктивний історичний документ - записки Адріана, адресовані його наступнику Марку Аврелію. Саме таке посилене акцентування, підкреслювання документальності, звертання до писемної традиції відкриває в історичному романі додаткові можливості для віднайдення прихованого в ньому роману інтелектуального [5, 9-10].

Однією з ознак такого роману можна вважати і спосіб організації тексту. У цьому романі Маргерит Юрсенар передає право голосу герою, крізь призму сприйняття якого подано всі події та персонажі роману. Використання такого типу оповіді зумовлює її особливості композиції: ретроспективне розгортання сюжету, коли оповідач, важкохворий, перебуваючи на порозі небуття, згадує усе своє життя, аналізуючи власні вчинки та поведінку людей, які його оточували. Якщо говорити про формальні ознаки, то слід зауважити: вже сама назва роману визначає такий тип оповіді. Адже певна форма назви роману "створює горизонт очікування, інтенсифікує об'єм культурної пам'яті, пробуджує асоціації та апелює до життєвого досвіду читача" [4, 384]. А використовуючи форму псевдо-сповіді, письменниця скорочує відстань між автором записок і їх реципієнтом.

Таким чином, ми бачимо, що Маргерит Юрсенар використовує тут тип внутрішнього наратора, який, за класифікацією Вільгельма Фюгера, має назву "симультанного". Цьому типу притаманні такі ознаки: внутрішня позиція, особова граматична форма та недостатне знання. Останнє означає, що в цьому випадку "Я, що оповідає" ідентифікується з "Я, що оповідається" таким чином, що створюється враження, ніби перебіг оповіді синхронізується з розвитком історії [8, 72]. У цьому романі усі події життя Адріана співвіднесені з важливими подіями з історії Римської імперії, саме він є не тільки центром оповіді, а й тим, хто вирішує долю Римської імперії, а, отже, й долю цивілізації (ойкумени), оскільки для римлян ці два поняття (Рим і світ) були тотожними. Як про це говорить Адріан у романі "Записки Адріана": *"Рим є уже не в Римі - він або загине, або зрівняється з половиною світу.... Мені б хотілося, щоб держава розширилася ще більше і визначила порядок світу, порядок речей"* [1, 95]. Навіть більше, Адріан у романі символізує не тільки велику імперію, а й намагання синтезувати два світи: світ грецької античності, а інколи й світ східний зі здобутками римської цивілізації. Таким чином, ми бачимо, що Адріан є людиною, яка опинилася на межі двох світів, двох (а можливо, і більше) світоглядів, але завжди залишається вірною принципам гуманізму. Недарма в одному зі своїх інтерв'ю Маргерит Юрсенар назвала Адріана "людиною Ренесансу". Очевидно, тому він постає перед читачами як людина, що втілила найголовніший принцип ренесансного гуманізму - антропоцентризм. Як заклик до майбутніх пошуків, спонування до дії звучить зізнання Адріана: *"Лише в одному відношенні я відчуваю себе вищим за більшість людей: я більш вільний і більш закріпачений, ніж вони... Я завжди шукав радше свободи, влади, і влада приваблювала мене тільки тому, що вона до певної міри сприяє свободі. При цьому мене найбільше цікавила не філософія людської свободи, а спосіб її досягнення..."* [1, 55].

Вибір саме такого героя не є випадковим, адже Маргерит Юрсенар приваблюють особистості, які втілюють світле начало, є шукачами істини, тим більше, що цю істину вони намагаються знайти в складний період світоглядних змін. Таким героєм є Zenon із "Філософського каменя", намагається знайти власну

істинну сутність і Алексіс, головний персонаж першого роману Маргерит Юрсенар "Алексіс, або Трактат про марне протиборство".

Але, на відміну від двох останніх, у романі "Записки Адріана" авторка передає права оповідача герою. Проте ця передача має до певної міри умовний характер, адже роман лише стилізовано під сповідь, тобто цей фіктивний чужий голос насправді належить автору, але такому, який приховується під чужим ім'ям. Проте в цьому романі подеколи звучить голос самого Адріана, наприклад, в епіграфі, що ним є уривок із вірша, написаного Адріаном. Цей вірш виконує функцію, пояснювальну щодо роману в цілому, або, як говорить М.Гумільов, епіграф постає як ейдологія тексту. Саме епіграф задає тему й оцінку описуваних подій і характерів, узагальнює та пояснює ідею та настрої. Епіграф готує читача до того, що оповідатиметься про людину, яка вже досягла межі життя та смерті, адже йдеться про розлучення душі з тілом. На епіграф тут покладено функції коментаря (концептуальну й емоційну), а смисл, вкладений у нього, зумовлює ускладнення тексту. Таким чином, епіграф є своєрідним камертоном; загалом, дослідники говорять, такі відношення, які існують між текстом і назвою, текстом і епіграфом, створюють рівень паратекстуальності [2, 428]. Під паратекстуальністю тут розуміється композиційно суттєвий доцентровий зв'язок частин, що є "поруч", з основним текстом. Крім паратекстуальних, у даному тексті можна помітити й інтертекстуальні зв'язки, зокрема те, що І.Арнольд характеризує як синкретичну інтертекстуальність: вербальний опис уявлень, вражень від творів мистецтва [2, 433]. Таких фрагментів у романі "Записки Адріана" чимало: *"Пантеон сходиться до давньої Етрурії провісників і чаклунів; храм Венери, навпаки, виблискує на сонці округлістю іонічних форм, надмірністю білих і рожевих колон навколо чуттєвої богині, від якої походить рід Цезаря. Храм Зевса Олімпійського нібито має стати противагою Парфенону - його споруджено на рівнині, тоді як той підноситься на пагорбі; він величезний, тоді як інший досконалий, - жага несамовитої пристрасті, що припала до стін безжарності, пишнота біля ніг краси. Святилища Антіноя і його храми, чарівні приміщення, пам'ятники таємничого переходу від життя до смерті, молельні, сповнені великого бо-*

лю та великого блаженства, були місцями молитви та нового явлення бога..." [1, 106]; *"Цей храм, з усіх боків відкритий і разом із тим потаємний, був задуманий як сонячний годинник. Час обертатиметься по колу над цими скриньками, які так ретельно виготовили грецькі майстри; диск денного світила висітиме над ним як золотий щит; дощ залишить на кам'яних плитах невеличкі калюжі чистої води; молитва піде, ніби дим, у порожнечу, яку ми заселили богами"* [1, 128]; *"Мені вривався терпець від оцих колосальних фігур царів, нерозрізнювано подібних одна на одну, що сиділи пліч-о-пліч, виставивши вперед свої довгі пласкі ступні, драгували ці інертні брили, які абсолютно не виражали того, в чому полягає для нас життя, - ні болю, ні спокою, ні руху, який робить нас розкутими, ні роздумів, що створюють великий світ навколо похиленої голови."* [1, 146].

Можна стверджувати, що в даному романі, крім синкретичної, використовується й кодова інтертекстуальність, коли автор вживає іншомовні слова, не перекладаючи їх. У даному випадку цей прийом Маргерит Юрсенар використовує, називаючи усі розділи роману латинськими виразами, які практично набули ідіоматичного значення. Таким чином, заголовки можна розглядати як метатекстові включення: вони не входять у текст, але безпосередньо впливають на його осмислення.

Загалом, можемо говорити про герменевтичність даного роману, адже текст розкривається в універсумі духовної культури, носієм якої виступає об'єкт (який є водночас і суб'єктом) оповіді.

У романі Адріан виконує функції розповідача, оскільки використання форми роману-сповіді означає, що він перебуває всередині зображуваного. Використання саме такої жанрової моделі означає, що суб'єкт зображення доволі "об'єктивований" і пов'язаний із певним соціокультурним і мовним середовищем, з позицій якого він зображує інших персонажів [10]. Але форма роману-сповіді означає насамперед, що йдеться, перш за все, про психологічну еволюцію головного героя, рухливість його внутрішнього світу, адже використання такої форми припускає апіорі духовні зміни. Крім того, звертання до форми сповіді означає самотність героя, вибір Адріаном адресата свідчить про цілковиту його самотність, яка

ще поглибилася після смерті Антиноя, який у романі виконував функції *alter ego* Адріана, був утіленням тієї частини його душі, яка належала грецькій античності, красі та мистецтву. Але самотність героя є всеохопною, саме вона виступає причиною та наслідком його поведінки та світосприйняття. Адаже навіть у найкращі часи, коли щастя здавалося невід'ємною складовою життя, Адріан не міг цілковито позбутися відчуття своєї самотності. Навіть у період розквіту його стосунків з Антиноем, коли, гадалося, їх ніщо не розділяє, він все одно відчуває свою відстороненість. Можливо, слід пояснити це тим, що він говорить про це ретроспективно, на схилі літ, аналізуючи минуле з позицій того майже всезнання, яким володіє людина, що впритул наблизилася до межі життя та смерті.

Використання форми роману-сповіді зумовлює двоплановість розвитку, коли зовнішній, подієвий план завжди підкоряється внутрішньому, а поведінка персонажа постає як наслідок здійснюваного ним аналізу й оцінювання ситуації. Характерно, що вибір типу оповіді від першої особи не просто створює враження наближеності описуваних подій, сприяє глибшому переживанню та вчитуванню; такий тип оповіді утверджує достеменність викладених фактів і актуалізацію зображених подій. У деяких дослідженнях цей феномен отримав назву "презумпція автобіографізму" [3, 347]. Водночас можна говорити про своєрідний "ефект виправдання", зумовлений тим, що наратор, метою якого є вмотивування власної поведінки, займається детальним психологічним самоаналізом. Специфічною рисою такого типу оповіді є обмеженість наратора. Під цим ми маємо на увазі те, що автор мемуарів (сповіді), яким нібито є Адріан, обмежений своїм особистим досвідом, а, отже, похибки в зображенні інших персонажів, оцінці більш чи менш значущих подій, характеристикі спонукальних мотивів людської поведінки виникнуть неодмінно. Але ця

обмеженість має і позитивну сторону: вона, визначаючи сконцентрованість наратора на власних переживаннях, вчинках і діях, зумовлює природність у зображенні внутрішнього світу розповідача. Його подано крізь призму власних вчинків і дій, що, в свою чергу, породжує внутрішній текстовий символізм [9, 53], коли абстрактні міркування Адріана про велич краси, значення містерій і релігійних культів, необхідність зміцнення та утвердження Римської імперії ілюструються прикладами з його власного життя. І тут знову доцільно згадати про його приналежність до категорії "ренесансних гуманістів", що теж прагнули охопити неохопне, відчути і спробувати все чи майже все, що тільки відоме людині, зануритися в найрізноманітніші галузі людської діяльності.

Вибрана Маргерит Юрсенар форма письмового повідомлення зумовлює розрив між часом подій та їхнім описом, що характерно для семантики мемуарів. Але відомо, що насправді це фіктивні мемуари, і це не є поодиноким випадком у повоєнній літературі. Це поширена риса сучасних літератури та мистецтва: звернення до чужого слова та чужого стилю, коли темою літератури стає сама література. Так і Маргерит Юрсенар намагається передати історичну епоху в її власних художніх проявах, але римська та грецька античність постають видозміненими, збагаченими особистим переживанням та відчуттям культури, притаманними письменниці. Тобто можна твердити, що це не є історична реконструкція; історія перетворюється на тло, на якому відбувається протистояння або взаємопроникнення ідей, культурних і світоглядних настанов, а людина знову й знову шукає своє місце у Всесвіті та стверджується в ньому.

Дана студія є лише одним із аспектів нашого подальшого дослідження, оскільки автор планує дослідити наратологічний аспект й іншого роману Маргерит Юрсенар "Філософський камінь", а згодом розглянути згадані твори і в інших проявах їхнього існування.

1. *Юрсенар Маргерит*. Записки Адриана // *Юрсенар М.* Избранное. - М.: Радуга, 1984.
2. *Арнольд И.В.* Семантика, стилистика, интертекстуальность: Сб. статей. - СПб.: Изд-во ЛГУ, 1999.
3. *Атарова К.Н., Лескис Г.А.* Семантика и структура повествования от первого лица в художественной прозе // Известия АН СССР. - 1976. - Т. 35 (№ 4).
4. *Барт Р.* Избранные работы. Семиотика. Поэтика. - М.: Прогресс, 1989.
5. *Давыдов Ю.* Послевоенные романы Маргерит Юрсенар // *Юрсенар М.* Избранное. - М.: Радуга, 1984.
6. *Завадовская С.Ю.* Глядя на мир открытыми глазами // *Юрсенар М.* Северные архивы. - М.: Прогресс, 1992.
7. *Зенкин С.* Теофиль Готье и традиции французского исторического романа // *Зенкин С.* Работы по французской литературе. - Екатеринбург: Изд-во Урал, унта, 1999.
8. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины / Энциклоп. справочник. - М.: Интрада, 1996.
9. *Тодоров Цв.* Поэтика // Структурализм: "за" и "против": Сб. статей. - М.: Прогресс, 1977.
10. *Prince G.A.* Dictionary of Narratology. - Amsterdam, 1988.

Alla Knyga

NARRATIVE ASPECT IN STUDYING THE NOVEL BY MARGUERITE YOURCENAR "MEMOIRS OF ADRIAN"

The articles studies the narrative aspect of the novel by Marguerite Yourcenar "Memoirs of Adrian", basing on the concept of intertextuality and naratology studies. The functions of chapter heads, epigraphs to them in the novel with an alternative form of narration are defined. One of the leading types of narration in the intellectual novel is highlighted.